

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**И. РАЗЗАКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
ТЕХНИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д 08.23.666

Кол жазма укугунда
УДК: 336.714:336.1(575.2) (043)

НИЯЗАЛИЕВ УРАН СУЕРКУЛОВИЧ

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АЙЫЛ ЧАРБАСЫНЫН
ЭКСПОРТТУК ПОТЕНЦИАЛЫ ЖАНА АНЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫК
КАМСЫЗ КЫЛУУ**

08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана кредит;
08.00.06 – улуттук жана региондук экономика

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2023

Иш И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин менеджмент кафедрасында аткарылды

**Илимий
жетекчи:**

Саякбаева Айганыш Апышевна,
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин финансы кафедрасынын башчысы

**Расмий
оппоненттер:**

Исраилов Мукаш Исраилович,
экономика илимдеринин доктору, профессор, Б.Н.
Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян
университетинин бухгалтердик эсеп, анализ жана
аудит кафедрасынын башчысы

Эсеналиева Назира Солтонбековна,
экономика илимдеринин кандидаты, доцент, Ала-
Тоо Эл аралык Университетинин илим
департаментинин бөлүм башчысы

Жетектөөчү уюм:

Кусейин Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик
университетинин, финансы, банк иши жана салык
төлөө кафедрасы, дарегі: 720044, Кыргыз
Республикасы, Бишкек ш., Чынгыз Айтматов
проспекти, 27

Коргоо 2023-жылдын “29” сентябрь 16.00 Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин алдындагы экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.23.666 диссертациялык кеңешинин жыйынында 720033 Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү, 547 дарегі боюнча өтөт.

Диссертацияларды коргоону онлайн көрсөтүүнүн идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/082-wra-13n-j9d>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Жибек Жолу проспекти, 394) жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин (720044, Бишкек ш., Манас проспекти, 66) китепканаларынан, ошондой эле ДК: <http://dissovetecon.knu.kg> сайтынан таанышууга болот

Автореферат 2023-жылдын “28” августында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин
доктору, доцент

Эсеналиева Б.Б.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасы айыл чарбасында олуттуу экспорттук потенциалга ээ жана аны натыйжалуу ишке ашырууда ички рынокту азык-түлүк менен камсыз кылуудан гана эмес, дүйнөлүк азык-түлүк рыногунда өзүнүн бар экендигин ырастоодон дагы көз каранды.

Өндүрүштүк-финансылык жана инвестициялык ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугу улуттук экономиканы туруктуу өнүктүрүү шарттарынын бири катары чыгат, анын ишке ашырылышы өлкөнүн тышкы рыноктордо өсүшүн жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыз кылат. Бул милдет айыл чарба өндүрүшүнүн динамикалуу өсүшүн камсыз кылуу, өлкөнүн калкын азык-түлүк жана калк керектөөчү товарлар менен ишенимдүү камсыздоо, тышкы рыноктордо экспорттук жеткирүүлөр үчүн айыл чарба продукциясынын жетиштүү резервдерин түзүү менен чакырылган агроөнөр жай комплекси үчүн өзгөчө актуалдуу болуп саналат. Ушуга байланыштуу өндүрүштүк-финансылык жана инвестициялык потенциалын, демек айыл чарбасынын экспорттук потенциалын талдоо жана баалоо маселелерин изилдөөгө байланыштуу актуалдуу болуп саналат, ошондой эле теориялык жана практикалык мааниге ээ.

Айыл чарбасы КР калкын тамак-аш азыктарын өндүрүү программасын аткарууну камсыз кылуучу базалык тармак болуп саналат жана Кыргызстандын экономикасындагы тармактардын ИДПсында мааниси боюнча экинчи орунда турат, бул өндүрүштүк-финансылык потенциалдын финансылык жыйынтыгынын натыйжалуулугунун аспекти комплекстүү баалоого арналган изилдөө темасын тандоого түрткү болду. Өлкөнүн экономикасынын система түзүүчү элементи, азык-түлүк жана тиешелүү түрдө улуттук коопсуздук, айыл чарбасы үчүн жооптуу болуп саналуу менен агроөнөр жай комплексинин жана ага чектештердин курамына кирген тармактардын көп санда өсүү траекториясын алдын ала аныктайт.

Диссертациянын темасынын ири илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор) жана билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы 2018–2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы; 2018–2022-жылдар мезгилинде Кыргыз Республикасынын региондук саясатынын концепциясы; 2017–2021-жылдары Кыргыз Республикасынын тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүү программасы; 2019–2023-жылдары Кыргыз Республикасында азык-түлүк коопсуздугу жана тамак-аш программасы; Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019–2022-жылдары Кыргыз Республикасынын экспортун өнүктүрүү боюнча программасы, 2022–2026-жылдары Кыргыз Республикасында инвестицияларды тартуу боюнча программасы ж.б. менен түздөн-түз байланыштуу.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты концептуалдуу негизде айыл чарбасынын экспорттук потенциалын жогорулатуунун жана ишке ашыруунун илимий-практикалык сунуштамаларын иштеп чыгуу жана улуттук экономиканы глобалдык экономикага интеграциялоону өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыты катары аны инвестициялык камсыз кылуу болуп саналат.

Коюлган максатты ишке ашыруу төмөнкүдөй негизги милдеттерди чечүүнү талап кылды:

1. экспорттук потенциалдын теориялык жана уюштуруучулук-укуктук негиздерин жана “айыл чарбасынын экспорттук потенциалы” дефинициясынын автордук түшүнүгүн аныктоо үчүн “айыл чарбасынын экономикалык потенциалы” түшүнүгүн изилдөө;

2. Кыргыз Республикасынын (мындан ары – КР) экономикасынын агрардык секторун өнүктүрүүнүн абалы, тенденциялары;

3. корреляциялык-регрессиялык талдоонун негизинде КР айыл чарбасынын экспорттук потенциалын баалоо;

4. КР айыл чарбасын инвестициялык камсыз кылууну талдоо;

5. автор тарабынан сунушталган индикаторлордун негизинде КР региондорунун айыл чарбасынын экспорттук жана инвестициялык потенциалын рейтингдик баалоо;

6. 2035-жылга чейин КР айыл чарбасын өнүктүрүүнүн жана анын экспорттук потенциалынын болжолу жана КР айыл чарбасынын экспорттук потенциалын натыйжалуу ишке ашырууну жогорулатуунун негизги багыттарын иштеп чыгуу.

Диссертациялык изилдөөдөн алынган **натыйжалардын илимий жаңылыгы** төмөнкүлөр менен бекемделет:

1. “айыл чарбасынын экспорттук потенциалы” категориясына маанилик-дефинитивдик талдоо жүргүзүлдү жана “айыл чарбасынын экспорттук потенциалы” дефинициясына автордук аныктама берилди;

2. КР экономикасынын агрардык секторун өнүктүрүүнүн абалына жана тенденцияларына баало жүргүзүлдү;

3. корреляциялык-регрессиялык талдоонун негизинде КР айыл чарбасынын экспорттук потенциалына баалоо жүргүзүлдү;

4. КР айыл чарбасын инвестициялык камсыз кылууга талдоо жүргүзүлдү;

5. автор тарабынан сунушталган индикаторлордун негизинде КР айыл чарбасынын экспорттук жана инвестициялык потенциалына рейтингдик баалоо жүргүзүлдү;

6. КР айыл чарбасынын экспорттук потенциалын натыйжалуу ишке ашырууну жогорулатуунун концептуалдуу негиздерин негиздөө менен КР айыл чарбасын өнүктүрүүнүн жана анын 2035-жылга чейинки экспорттук потенциалынын автордук болжолу эсептелди.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү айыл чарбасын жана анын экспорттук потенциалын диагностикалоонун жана болжолдоонун механизминин эконометрикалык инструменттерин түзүүчү

иштелип чыккан теориялык жоболорду жана практикалык сунуштамаларды прикладдык пайдалануунун мүмкүнчүлүгүндө турат.

Тыянактар жана корутундулар айыл чарбасын жана анын экспорттук потенциалын стратегиялоо үчүн негиз жана база болууга тийиш.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү аны колдонуу айыл чарбасынын экспорттук потенциалын жана аны инвестициялык камсыз кылууну баалоого мүмкүндүк берүүчү жаңы баалоо индикаторлорун иштеп чыгуу менен бекемделет.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. атаандаштыкка жөндөмдүү мамлекетти азык-түлүк жагынан дагы, экономикалык коопсуздук жагынан дагы камсыз кылуу үчүн өзүнө финансылык, кадрдык, өндүрүштүк, интеллектуалдык жана табигый потенциалын бириктирген татаал билим берүү катары экспорттук потенциалдын автордук түшүндүрмөсү;

2. КР ИДПсында КР экономикасынын агрардык секторун өнүктүрүүнүн абалын жана тенденцияларын баалоо;

3. корреляциялык-регрессиялык талдоонун инструментинин негизинде КР айыл чарбасынын экспорттук потенциалына баалоо жүргүзүлдү;

4. КР айыл чарбасын инвестициялык камсыз кылууну баалоо, ал инвестициялык ресурстардын жетишсиздигин жана чектелгендигин жана экспорттук потенциалын инновациялык өнүктүрүү үчүн аларды тартуунун зарылдыгын көрсөттү;

5. КР региондорунун айыл чарбасынын экспорттук жана инвестициялык потенциалына рейтингдик баалоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берүүчү айыл чарбасынын экспорттук жана инвестициялык потенциалын баалоонун индикторлору берилди;

6. өлкөнүн инвестициялык ресурстары чектелген шартта КР айыл чарбасынын экспорттук потенциалын натыйжалуу ишке ашырууну жогорулатуунун негизги багыттарын аныктоо менен 2035-жылга чейин КР айыл чарбасын жана анын экспорттук потенциалын өнүктүрүүнү болжолдуу баалоо ж.б.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Автор тарабынан изилдөө предметинин теориялык-методологиялык жана концептуалдуу мамилелерин изилдеген илимий жана прикладдык булактарынын чоң массиви изилденди жана жалпыланды. Иш сунуштардын жана сунуштамалардын кеңири спектрин иштеп чыгууга мүмкүндүк берүүчү индикаторлорду диагностика кылуучу сандык талдоонун азыркы эсептөөчү методдорун колдонуу менен КР УСК жыйынды отчеттуулугу аткарылды.

Диссертациянын натыйжаларынын апробацияланышы. Диссертациянын негизги жоболору эл аралык жана улуттук илимий-практикалык конференцияларда талкууланды: “Актуальные проблемы и тенденции развития современной экономики” (РФ, Самара шаары, 2020-ж.); “Итоги науки в теории и практике 2021” (Москва ш., ЕНО, 2021-ж.); “Евразийская экономическая интеграция, проблемы и перспективы развития: цифровизации, управленческо-информационные; финансовые,

мониторинговые, налоговые; учетно-аналитические, аудиторско-контрольные” (Түркия, Аланья ш., 2021-ж.); “Мировая наука и современные вызовы в эпоху глобализации и цифровой трансформации” (Бишкек ш., 2022-ж.); “Экономическая безопасность государства как основной аспект национальной безопасности” (Бишкек, 2022-ж.); “Проблемы развития учетно-информационной и аудиторско-контрольной системы в Евразийских странах в условиях цифровизации, трансформации и угроз экономической безопасности” (Бишкек ш., Ж. Баласагын атындагы КУУ, Б. Ельцин атындагы КРСУ, 2022-ж.) ж.б.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыялоолордо толук чагылдырылышы. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары 12 илимий макалада, анын ичинде РИНЦте – 5, КР – 7 макала жарыяланды.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш изилдөөнүн максатына жана милдеттерине ылайык аныкталды жана киришүүдөн, шарттуу кыскартуулардын тизмегинен, үч бөлүмдөн, тыянактардан, практикалык сунуштамалардан жана пайдаланылган булактардын тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү таблицаларды жана сүрөттөрдү кошкондо 186 бетти түзөт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу негизделди, изилдөөнүн максаты жана милдети түзүлдү, алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы баяндалды, алынган натыйжалардын практикалык жана экономикалык мааниси ачылды, диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору, изденүүчүнүн жеке салымы саналды жана диссертациянын натыйжаларынын апробациясы баяндалды.

“Айыл чарбасынын экспорттук потенциалын жана аны инвестициялык камсыз кылууну изилдөөнүн теориялык жана уюштуруучулук-укуктук негиздери” деп аталган биринчи бөлүмдө айыл чарбасынын экспорттук потенциалынын ролу тармакты өнүктүрүүнүн драйвери катары аныкталды, Кыргыз Республикасында айыл чарбасынын экспорттук потенциалын жана аны инвестициялык камсыз кылууну ишке ашыруунун уюштуруучулук-укуктук негиздери каралды, чет өлкөлөрдө айыл чарбасынын экспорттук потенциалын жана анын инвестициялык камсыз кылууну ишке ашыруунун өзгөчөлүктөрүнө системалык-түзүмдүк талдоо жүргүзүлдү.

Кыргыз Республикасы (мындан ары – КР) үчүн айыл чарбасы республиканы дүйнөлүк экономикалык аянтчага чыгарууга жөндөмдүү азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуунун жетектөөчү тармагы болуп саналат. Республиканын айыл чарба тармагынын продукциясынын айырмалоочу өзгөчөлүгү жана атаандаштык артыкчылыгы болуп анын экологиялуулугу саналат. Экономикалык агенттерди активдештирүү, инвестициялык камсыз кылуунун өсүүсү, айыл чарбасында инновациялык технологияларды

киргизүү шартында айыл чарбасынын экспорттук потенциалын натыйжалуу ишке ашырууга болот.

Дж. Сакс белгилеген: “Кандай гана өлкө болбосун, аны экономикалык өнүктүрүү тышкы соода менен тыгыз байланыштуу. Бүгүнкү күнгө чейин бир дагы өлкө кандайдыр бир экономикалык системага чыкпастан, экономикалык бийиктиктерге жетише алган эмес” [Сакс Д. *Рыночная экономика и Россия [Текст]: англ. тилинен которулган.* / Д. Сакс. – М.: Экономика; Лондон: BBC MPM, 1994].

Профессор Дж.С. Джаилов айыл чарбасынын экспорттук потенциалын өстүрүү жана агрардык секторду реформалоо, айыл чарбасында көп тармактуу экономиканы түзүү үчүн жер менчигин трансформациялоого жана анын ишке ашыруу механизмдерине көңүл бурууну сунуштаган [Джаилов Дж.С. *Углубление аграрной реформы и развитие агробизнеса [Текст]* / Дж.С. Джаилов. – Бишкек, 2004].

Профессор Идинов К.И. Кыргыз Республикасынын айыл чарба тармагы Евразия экономикалык бирлигине (ЕАЭБ) мүчө мамлекеттерге салыштырмалуу экономикалык өнүгүүнүн төмөн деңгээли жана туруксуз саясий система менен мүнөздөлөт. Анын пикири боюнча айыл чарба продукциясын экспорттоону өнүктүрүү үчүн соода-логистикалык борборлорду түзүү керек деп эсептейт [Идинов К.И. *Проблемы обеспечения продовольственной безопасности (о втором томе избранных трудов проф. Мусакожоева Ш.)// Инженер: научное и периодическое издание Инженерной академии Кыргызской Республики. 2017. № 11,12. 18–20-б.].*

Академик РАН Буздалов И.Н. айыл чарбасынын потенциалын натыйжалуу пайдалануу өндүрүштү интенсификациялоого негизделген деп эсептейт [Буздалов И.Н. *Главный путь преодоления системного аграрного кризиса и обретения Россией статуса мировой продовольственной державы [Электрондук ресурс]* / И.Н. Буздалов. – Жетүү режими: <http://www.viapi.ru/download/2017/20171016-Niko-chte-sbor-2017.pdf>].

Айыл чарбасынын экспорттук потенциалынын мааниси жөнүндө окумуштуулардын, адистердин көз караштарын жалпылоо менен төмөнкүдөй автордук түшүндүрмөнү сунуштоого болот: “айыл чарбасынын экспорттук потенциалы мамлекеттин атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана анын азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу үчүн өзүнө финансылык, кадрдык, өндүрүштүк, интеллектуалдык, табигый потенциалды бириктирген, ага максаттуу таасир берген учурда өсүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон жана дүйнөлүк экономикалык мейкиндикте интеграциялоого багытталган татаал билимди элестетет”.

“Региондордун айыл чарбасынын экспорттук потенциалын жана аны инвестициялык камсыз кылууну Кыргыз Республикасынын улуттук экономикасынын драйвери катары талдоо” деп аталган экинчи бөлүмүндө экономиканын агрардык секторуна талдоо, айыл чарбасынын экспорттук потенциалына макроэкономикалык факторлордун таасирине регрессиялык талдоо жана Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын инвестициялык камсыз кылууга талдоо жүргүзүлдү.

Диссертациялык изилдөөнүн объекти болуп Кыргыз Республикасынын региондорунун айыл чарбасынын экспорттук потенциалы жана анын инвестициялык камсыз кылуу саналат.

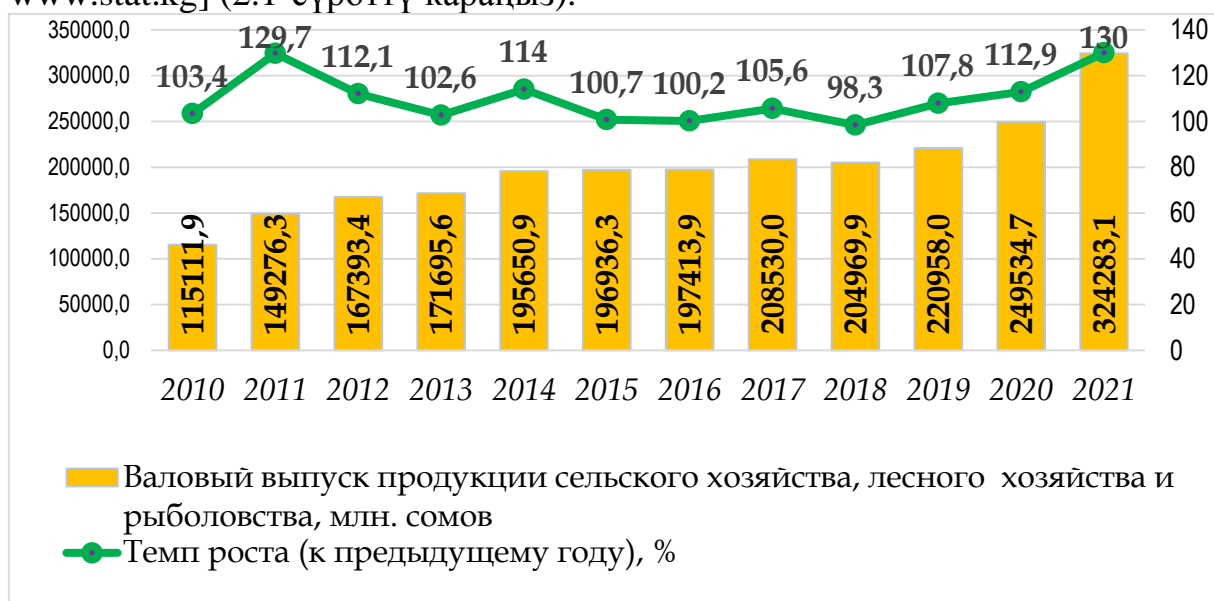
Изилдөөнүн предмети болуп Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын экспорттук потенциалын жана аны инвестициялык камсыз кылууну түзүү жана өнүктүрүү менен байланышкан финансылык-экономикалык мамилелердин жыйындысы саналат.

Изилдөөнүн методдору жана материалдары. Иште жалпы илимий статистикалык методдор пайдаланылды: абстракттуу-логикалык, салыштыруу, түзүмдүк-функциялык, графикалык, болжолдоо, топтоштуруу, көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоо, эксперттик баалоо, салыштыруу, окшоштуктар, графикалык чечмелөөлөр ж.б.

Изилдөөнүн материалдары болуп атайын экономикалык адабияттар, мыйзамдар, ченемдик жана методикалык материалдар, КР УСК расмий материалдары, электрондук ресурстар жана Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын өнүктүрүүгө тиешелүү башка уюмдардын маалымат базалары кызмат кылды.

Дүйнөлүк экономикалык системанын кризистеринин Кыргыз Республикасынын туруксуз экономикасына тийгизген таасиринин шартында бардык зарыл болгон азык-түлүк продукттары менен өз алдынча камсыз кылуу үчүн шарттар бар болсо дагы, азык-түлүк менен камсыз кылуунун жетишсиздиги сезилүүдө.

Кыргыз Республикасынын айыл чарба, токой чарба жана балык чарба продукцияларын дүң чыгаруу 2010–2021-жылдар үчүн 2,8 эсеге өстү жана 2021-жылы 324283,1 млн сомго жетти, мында 2021-жылы изилденүүчү мезгил үчүн өсүүнүн кыйла жогору темпи байкалган – 130,0% [<http://www.stat.kg>] (2.1-сүрөттү караңыз).

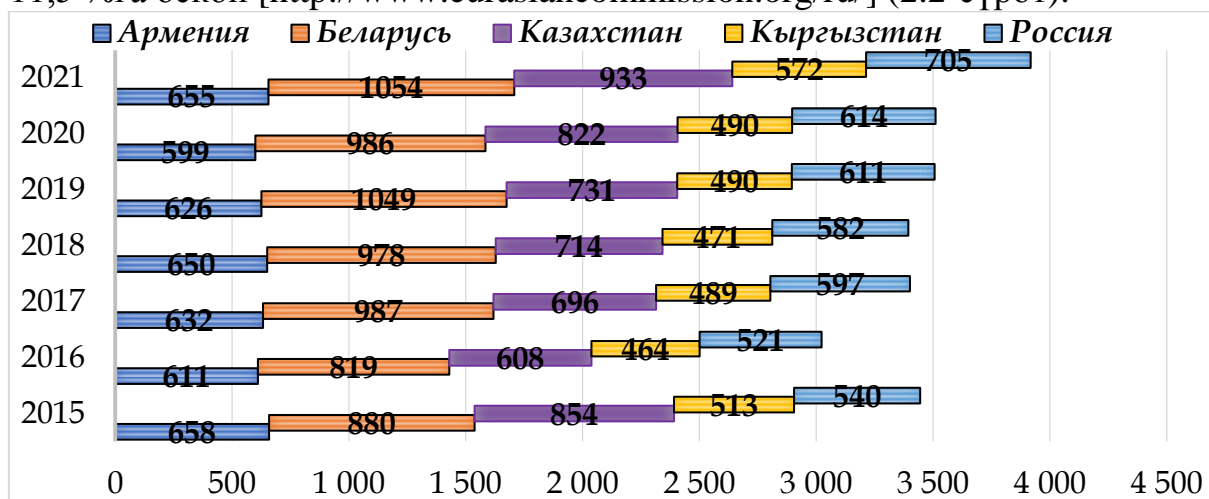

2.1-сүрөт. Кыргыз Республикасында айыл чарба, токой чарба жана балык чарба продукциясын дүң чыгаруунун динамикасы, млн сом
Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [<http://www.stat.kg>]

COVID-19 пандемиясы КР региондорунун айыл чарба продукциясын өзү өндүрүүсүн өстүрүүгө түрткү берди деп айтууга болот, өлкөлөр ортосундагы логистикалык агымдарды чектөө шартында ички рынокту азык-түлүк менен камсыздоо керектөөчүлүк суроо-талапты канааттандыруу үчүн жетиштүү болду.

Мамлекеттик чарбаларда айыл чарба, токой чарба жана балык чарба продукциясын дүң чыгаруу 2010–2021-жылдары 2,1 эсеге өсүп, 2010-жылдары 434,0 млн сомго караганда 2021-жылы 924,9 млн сомго жетти. Жылдык өсүү 2021-жылы 35,1 %ды түзгөнүн белгилей кетүү керек [<http://www.stat.kg>].

Кыргыз Республикасы агрардык өлкө экенине карабастан, айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн көлөмү калктын жан башына эсептегенде ЕАЭБдин башка мүчө өлкөлөрүнө караганда төмөн болду. Мисалы, 2021-жылы ал 572 АКШ долл. тартибинде болгон. Ошону менен бирге Россияда 2021-жылы бул көрсөткүч 705 АКШ долл. түзгөн, бул 2015-жылга караганда 30,5 % көп. Анда Кыргыз Республикасында бул мезгил үчүн айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн көлөмү калктын жан башына эсептегенде болгону 11,5 %га өскөн [<http://www.eurasiancommission.org/ru/>] (2.2-сүрөт).

2.2-сүрөт. ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин жан башына эсептегенде айыл чарба продукциясын өндүрүү, АКШ долл.

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [<http://www.eurasiancommission.org/ru/>]

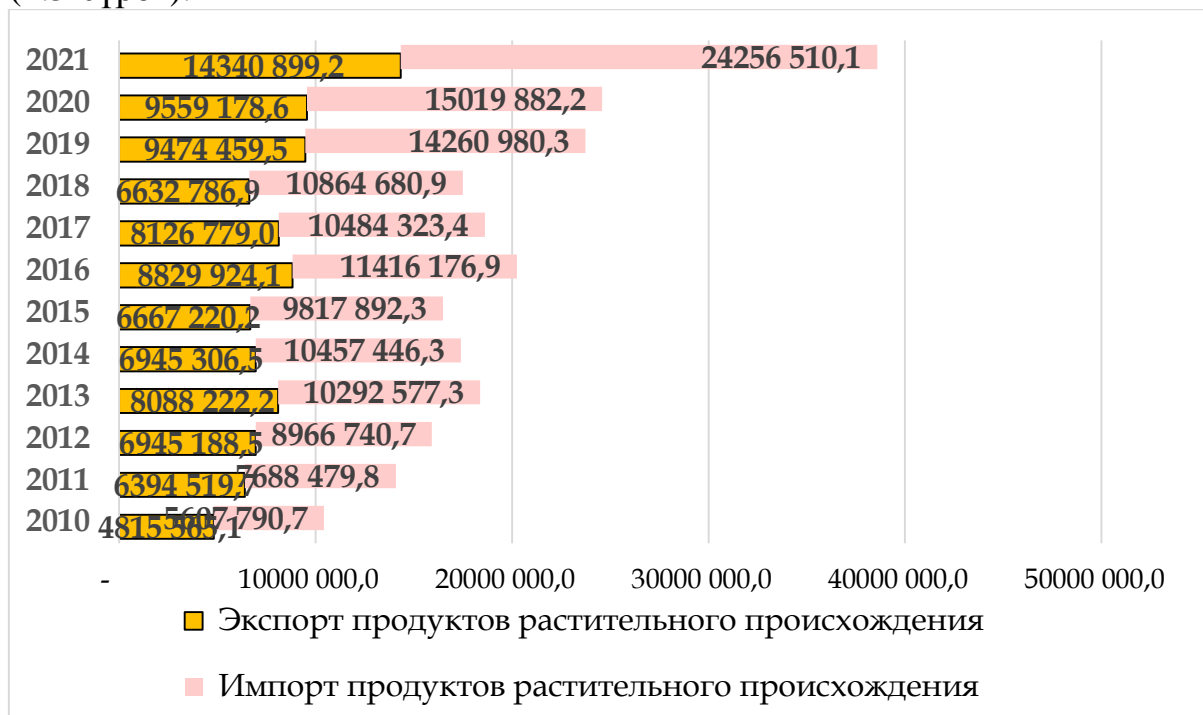
2021-жылы Беларусь ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин арасында калктын жан башына эсептегенде айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн көлөмү эң жогору болгонун бөлүп көрсөтүү керек, бул Кыргыз Республикасына салыштырганда дээрлик 2 эсеге көп [<http://www.eurasiancommission.org/ru/>].

Казакстанда айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн көлөмү 2021-жылы жан башына эсептегенде 933 АКШ долл. түздү, бул Кыргыз Республикасына салыштырганда 63 %га көп. Арменияда дагы айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн көлөмү 2021-жылы калктын жан башына эсептегенде 655 АКШ долл. болду, бул Кыргыз Республикасына салыштарганда 14,5 %га көп [<http://www.eurasiancommission.org/ru/>].

Айыл чарбасынын маанилүүлүгүн эске алганда ишкердикти активдештирүү үчүн шарттарды түзүү, жеңилдетилген кредиттер түрүндө айыл чарба ишканаларын мамлекеттик колдоо программасын иштеп чыгуу, МЖӨ долбоорлоруна катышуу, гранттарды бөлүү, адистерди даярдоо жана кайра даярдоо системасын түзүү, республиканын бардык региондорунда санариптик көндүмдөрдү окутуу жана жогорку ылдамдыктагы интернет менен камсыз кылуу керек.

Товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү экспорттоо экономиканы өнүктүрүүнү жана дүйнөлүк экономикадагы анын ордун жана тышкы рыноктогу анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн мүнөздөйт. Товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү экспорттоо Кыргызстандын экономикасы үчүн чоң мааниге ээ, анткени андан ары инвестициялоо жана экономиканы өнүктүрүү үчүн өлкөгө чет элдик капиталды агымын камсыз кылат, продукцияны сатуу рыногун кеңейтүү менен ишкердикке түрткү берет, мамлекеттик бюджетти толтурууга өбөлгө түзөт жана улуттук валютаны чындайт.

2010–2021-жылдары өсүмдүк тектүү продукттарды экспорттоонун көлөмү дээрлик 3 эсеге өстү жана 2010-жылы 4815565,1 миң сомго салыштырганда 2021-жылы 14340899,2 миң сомду түздү [[http: // www.stat.kg](http://www.stat.kg)] (2.3-сүрөт).

2.3-сүрөт. Кыргыз Республикасында өсүмдүк тектүү продукттарды импорттоонун жана экспорттоонун көлөмү, миң сом

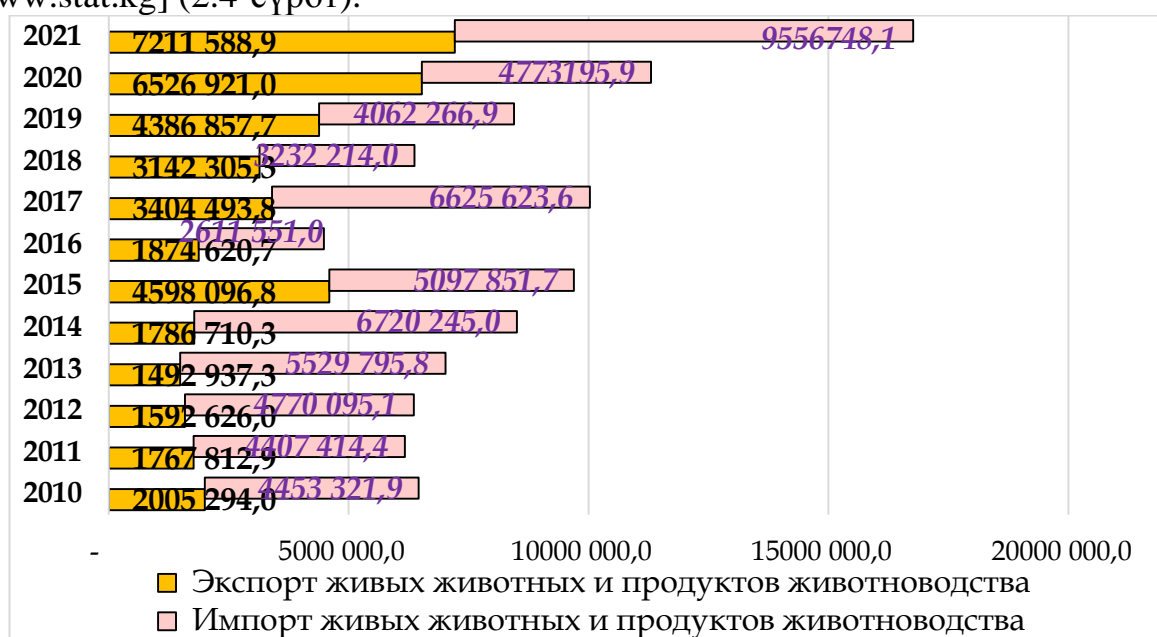
Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [[http: // www.stat.kg](http://www.stat.kg)]

Өсүмдүк тектүү продукцияларды өндүрүүнүн колдо бар болгон потенциалын продукттарды экспорттоонун көлөмүн өстүрүү үчүн пайдаланууга болот.

2010–2021-жылдары жандуу жаныбарларды жана мал азыктарын импорттоонун көлөмү 2021-жылы 2,1 эсеге өскөн жана 2010-жылы 4453321,9

миң сомду түзсө, 2021-жылы 9 556 748,1 миң сомду түзгөн. 2010–2021-жылдары жандуу жаныбарларды жана мал азыктарын экспорттоонун көлөмү 3,6 эсеге өскөн жана 2010-жылы 2005294 миң сомду түзсө, 2021-жылы 7211588,9 миң сомду түзгөн. 2021-жыл жандуу жаныбарларды жана мал азыктарын импорттоонун жогорку өсүү темпи катары мындай эскертүү факты катары белгилей кетүү керек, ал 200,2 %дан көбүрөөк түзгөн. Демек жандуу жаныбарларды жана мал азыктарын импорттоодон көз карандуулугу 2021-жылы өскөн.

Жандуу жаныбарларды жана мал азыктарын тышкы соода жүгүртүү түзүмү 2010-жылы импорттун экспорттон 38 % ашуусу менен да мүнөздөлгөн. Анда 2021-жылы жандуу жаныбарлардын продукттарын жана мал чарба азыктарын импорттоонун үлүшү 57 % чейин төмөндөгөн жана импорттун экспорттон ашуусу 14 % же 2 345 159,2 миң сомду түзгөн [<http://www.stat.kg>] (2.4-сүрөт).

2.4-сүрөт. Кыргыз Республикасында жандуу жаныбарларды жана мал чарба азыктарын импорттоонун жана экспорттоонун көлөмү, миң сом

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [<http://www.stat.kg>]

Айыл чарба, токой чарба жана балык чарба ишканаларынын финансылык активдерин талдоо 2010–2021-жылдары 25 эсеге көбүрөөк өскөн, 2010-жылы 43,5 млн сомго салыштырмалуу 1 095,6 млн сомду түзгөн; тиешелүү түрдө кредиттер жана зайымдар 2010-жылдагы 694,8 млн сомго салыштырмалуу 2989,9 млн сомду түзүп 4,3 эсеге көбөйгөн; ишканалардын негизги каражаттарынын орточо жылдык наркынын өсүшү 2,4 эсени түзгөн же

2010-жылы 2631,10 млн сомго салыштырмалуу 6214,4 млн сомго жеткен [87, 128] (2.1-таблица).

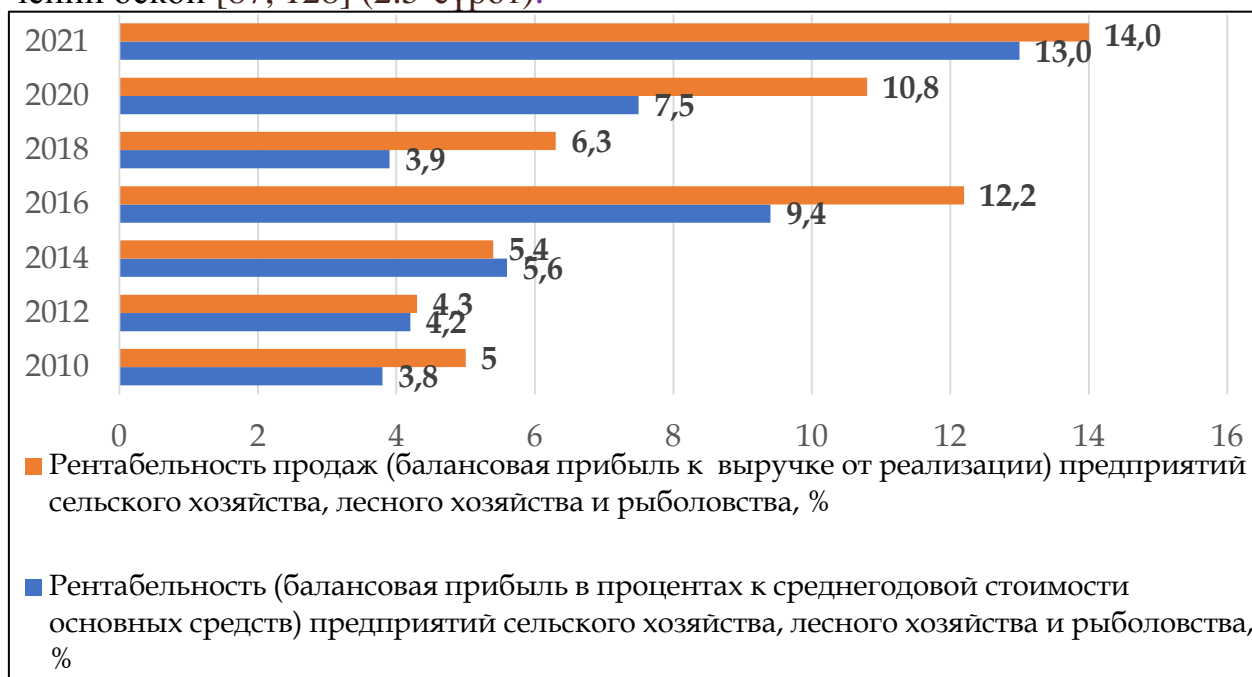
2.1-таблица – Айыл чарба, токой чарба жана балык чарба ишканаларынын финансылык көрсөткүчтөрү, млн сом

Финансылык көрсөткүчтөр	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2021	2021/ 2010, %
-------------------------	------	------	------	------	------	------	------	------------------

Финансылык активдер	43,5	110,7	321,9	219,2	428,8	499,5	1 095,6	2 518,6
Кредиттер жана зайымдар	694,8	1 118,10	1 566,0	1 979,7	1 856,2	1 908,5	2 989,9	430,3
Негизги каражаттардын орточо жылдык наркы	2 631,10	3 039,30	3 448,6	3 815,5	5 453,9	5 431,6	6 214,4	236,2

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [87, 128]

Ишканалардын рентабелдүүлүгүн талдоо алардын волатилдүүлүгүн көрсөттү, 2018-жылы 3,9 %, 2010-жылы 3,8 % салыштырмалуу 2021-жылы 13 % түзгөн, ал эми сатуунун рентабелдүүлүгү 3,8 % салыштырмалуу 14 % чейин өскөн [87, 128] (2.5-сүрөт).

2.5-сүрөт. Кыргыз Республикасынын айыл чарба, токой чарба жана балык чарба ишканаларынын рентабелдүүлүгү, %

Булак маалыматтар боюнча түзүлдү [87, 128]

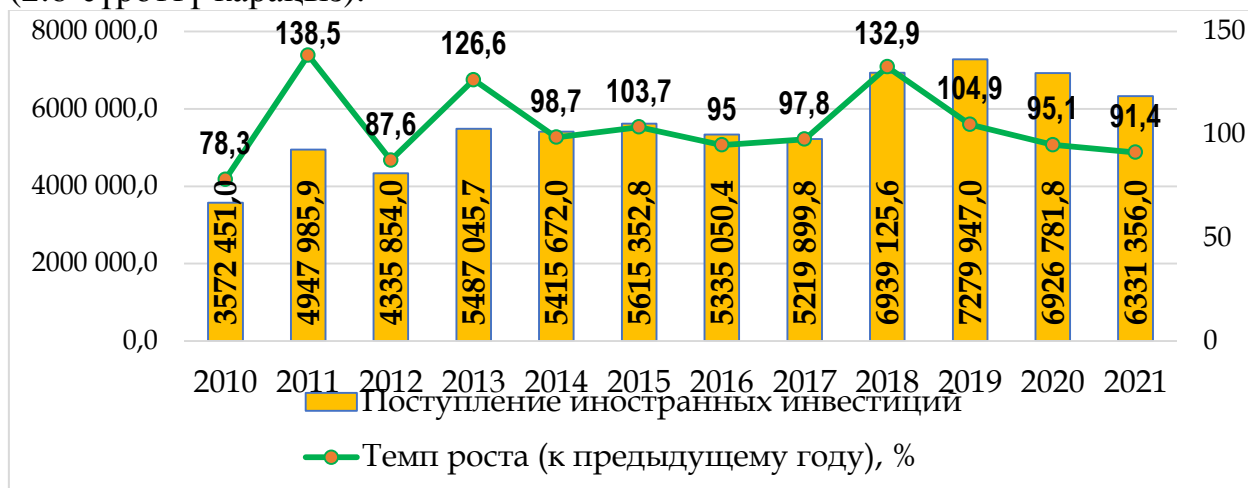
Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын өнүктүрүүнүн айрым факторлорунун таасиринин даражасын аныктоо үчүн айыл чарба продукция продукциясынын экспорттук потенциалына көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоо жүргүзөбүз. Жүргүзүлгөн талдоонун жүрүшүндө Кыргызстандагы мал чарба продукциясынын дүң чыгарылышына жараша кой жана эчки башына $\hat{Y}_x = -137619 + 0,039085 X_3$ функциясы алынды. Коэффициент 0,039085 өзгөрүлмөлүү X_3 жана Y салмагын көрсөтөт, т.а. Кыргызстанда мал чарба продукциясын дүң чыгарууну кой жана эчки башына 1 башка көбөйтүү менен орточо 0,039085 млн сомго же 39,085 сомго өсөт.

Бул жагынан алганда Кыргызстанда өсүмдүк чарбасы продукциясынын дүң чыгарылышына жараша кой жана эчки башына $\hat{Y}_x = -517052 + 3700,125X_2$ функциясы алынды, т.а. Кыргызстанда өсүмдүк чарба

продукциясынын дүң чыгарылышы бир гектардан картошканын түшүмдүүлүгүн 1 центнерге көбөйтүү менен орточо 3700,125 млн сомго өсөт.

2010–2021-жылдары Кыргыз Республикасына чет элдик инвестициялардын келип түшүү дианмикасын талдоо

77,2 % өскөнүн көрсөттү жана 2021-жылы 6331356 АКШ долл. түздү, анда 2010-жылы 3572451 миң АКШ долл. түзгөн [http://www.stat.kg] (2.6-сүрөттү караңыз).

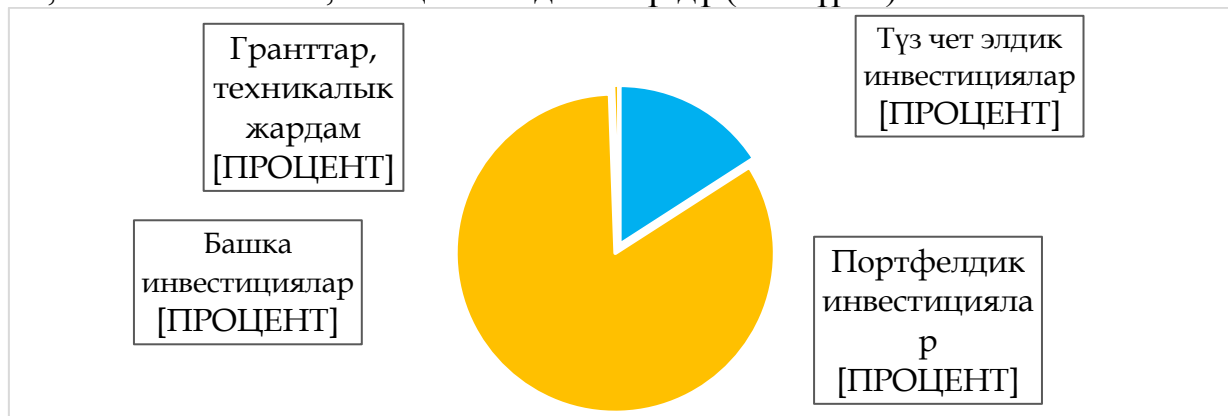

2.6-сүрөт. Чет элдик инвестициялардын келип түшүүсү, миң АКШ доллары

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [http://www.stat.kg]

Ковидге чейинки жыл – 2019-жылы 7279947 миң АКШ долл. тартибинде түзгөн, 2020-жылга салыштырмалуу 3,0 %га көп болду жана 2021-жылга салыштырмалуу 13,0% көп болду (2.7-сүрөт).

Кыргыз Республикасына чет элдик инвестициялардын келип түшүү түзүмүндө 2021-жылы түз чет элдик инвестициялар дээрлик 15,89 % же 1006091,2 миң АКШ долл. түздү, портфелдик инвестициялар 2021-жылы 0,01 % же 930,3 миң АКШ долл. түздү, мында КРга чет элдик инвестициялар келип түшүү түзүмүндө олутсуз үлүшкө ээ, гранттар, техникалык жардам 0,56 % же 35318,7 миң АКШ долл., 2020-жылы башка инвестициялар дээрлик 83,53 % же 5289015,8 миң АКШ долл. түздү (2.7-сүрөт).

2.7-сүрөт. 2021-жылы Кыргыз Республикасына чет элдик инвестициялардын келип түшүү түзүмү, %

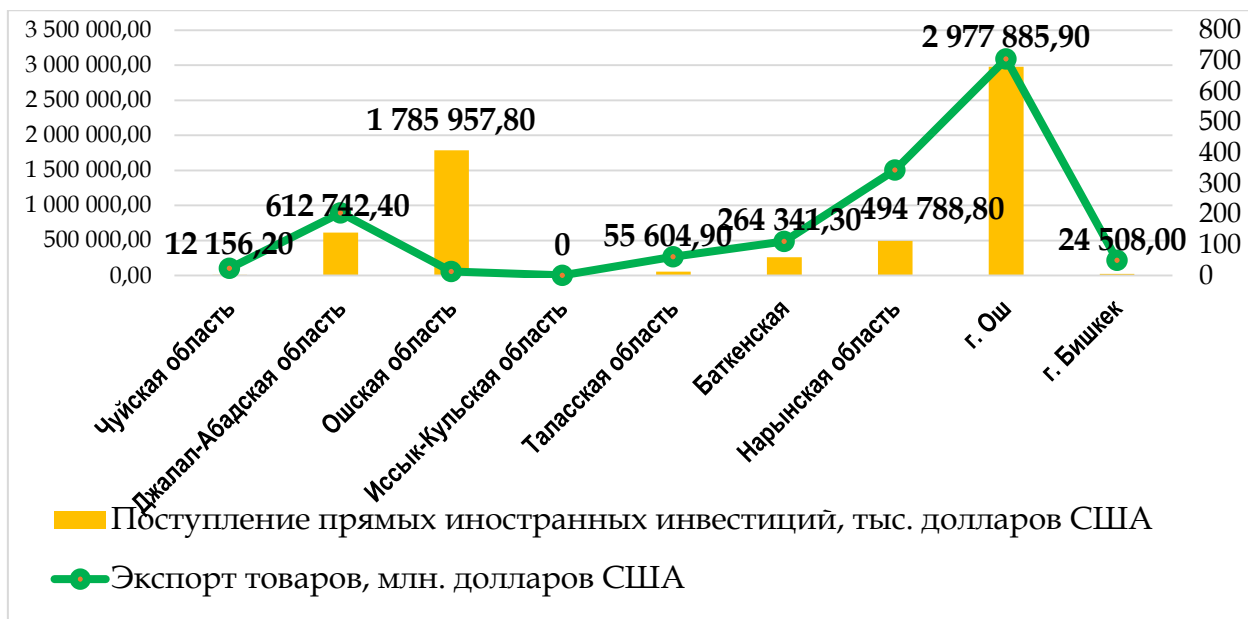
Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [http://www.stat.kg]

КР экономикасын өнүктүрүү көп учурда тышкы факторлордон жана өзгөчө коронавирус пандемиясынын терс таасири шартында зарыл болгон инвестициялардын “таралышынан” көз каранды, анткени ковид мезгилинде КР экономикасынын айрым тармактарында өндүрүштүн олуттуу түшүүсү байкалган.

“Региондордогу айыл чарбасынын экспорттук потенциалын жана аны инвестициялык камсыздоо секторун натыйжалуу ишке ашырууну жогорулатуунун көйгөйлөрү жана негизги багыттары” деп аталган үчүнчү бөлүмүндө айыл чарбасынын экспорттук потенциалын жана аны инвестициялык камсыз кылууну ишке ашыруунун көйгөйлөрү аныкталды, 2035-жылга чейин айыл чарбасын жана анын экспорттук потенциалын өнүктүрүүнүн болжолу берилди, инновациялар айыл чарбасынын экспорттук потенциалын натыйжалуу ишке ашыруунун шарты катары каралды.

2021-жылы Кыргызстандын аймагында экспорттук потенциалына рейтингдик баалоо жүргүзүү аркылуу аны аныктоочу маанилүү факторлорду бөлүү менен экспорттук потенциалынын абалы айкындалды. Кыргыз Республикасынын аймагынын экспорттук потенциалын рейтингдик баалоо үчүн 2021-жылга түз чет элдик инвестициялар, товарларды экспорттоо, айыл чарба продукциясын дүң чыгаруу, мергенчилик жана токой чарбасы, ири мүйүздүү малдын башы, кой жана эчкинин башы, үй канаттууларынын башы, бир уйдан саалган орточо жылдык сүт, жашылчанын түшүмдүүлүгү, мөмө-жемиш өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгү, дыйкан (фермердик) чарбанын пайдалануусундагы жерлер, эттин сатылышы (жандуу массада), сүттүн сатылыш көлөмү (жандуу массада), интернетке жеткиликтүү түйүндөрдүн саны сыяктуу көрсөткүчтөр кабыл алынды.

2021-жылы Кыргыз Республикасынын аймагы боюнча түз чет элдик инвестициялардын келип түшүү көлөмүн кароо менен алардын бир кыйла көлөмдөрү Ош – 2977885,9 миң АКШ долл. жана Ош облусуна – 1785957,8 миң АКШ долл. жумшалганын белгилей кетүү керек. 2021-жылы товарларды экспорттоонун бир кыйла көлөмү Ош шаарында – 706,2 млн АКШ долл. белгиленген [[http: // www.stat.kg](http://www.stat.kg)] (3.1-сүрөт).

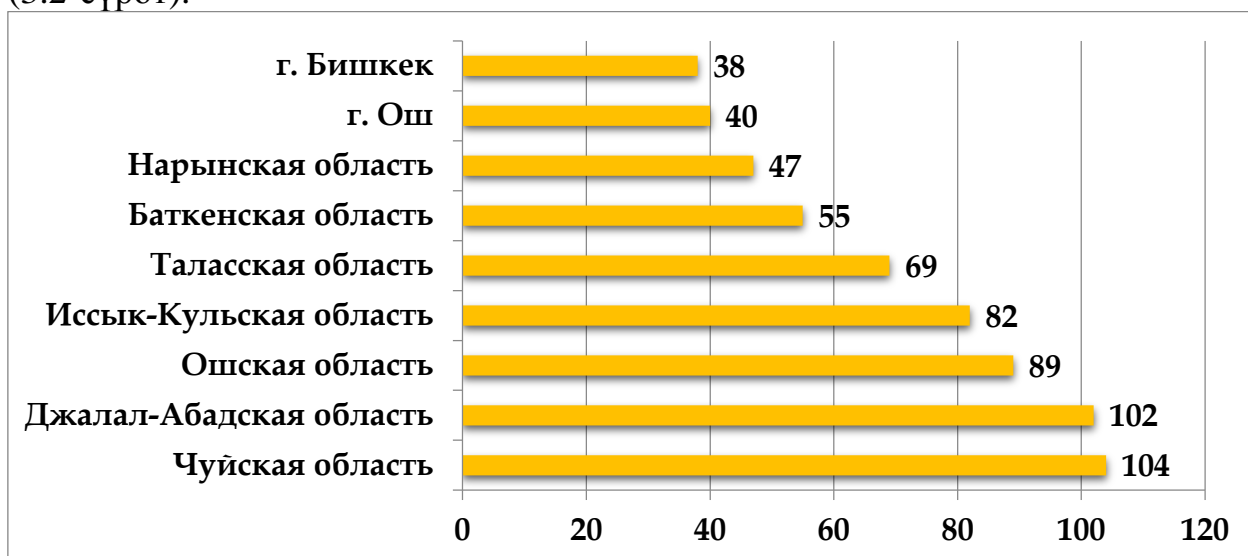

3.1-сүрөт. 2021-жылы Кыргыз Республикасынын региондору боюнча түз чет элдик инвестициялардын жана товарларды экспорттоонун келип түшүүсү

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [http://www.stat.kg]

2021-жылы Кыргыз Республикасынын аймагы боюнча түз чет элдик инвестициялардын келип түшүү көлөмүнүн статистикалык көрсөткүчтөрүнүн корреляциялык көз карандуулугу жана товарлардын экспорттоонун көлөмдөрү жетиштүү жогору жана коэффициент менен 0,75 барабар болуп билдирилет, бул Жалал-Абад облусу, Баткен облусу, Ош ш. сыяктуу көпчүлүк облустарда товарларды экспорттоонун түз чет элдик инвестициялардан көз карандуулугун билдирет.

Рейтингде Чүй облусу 104 балл топтоп алдыга чыкты. Экинчи орунда 102 балл менен Жалал-Абад облусу. Үчүнчү орунда Ош облусу 89 балл менен. Айыл чарбасын өнүктүрүү үчүн бир кыйла артта калган облустардан болуп Нарын облусу саналат – 47 балл жана Баткен облусу 55 балл топтогон (3.2-сүрөт).

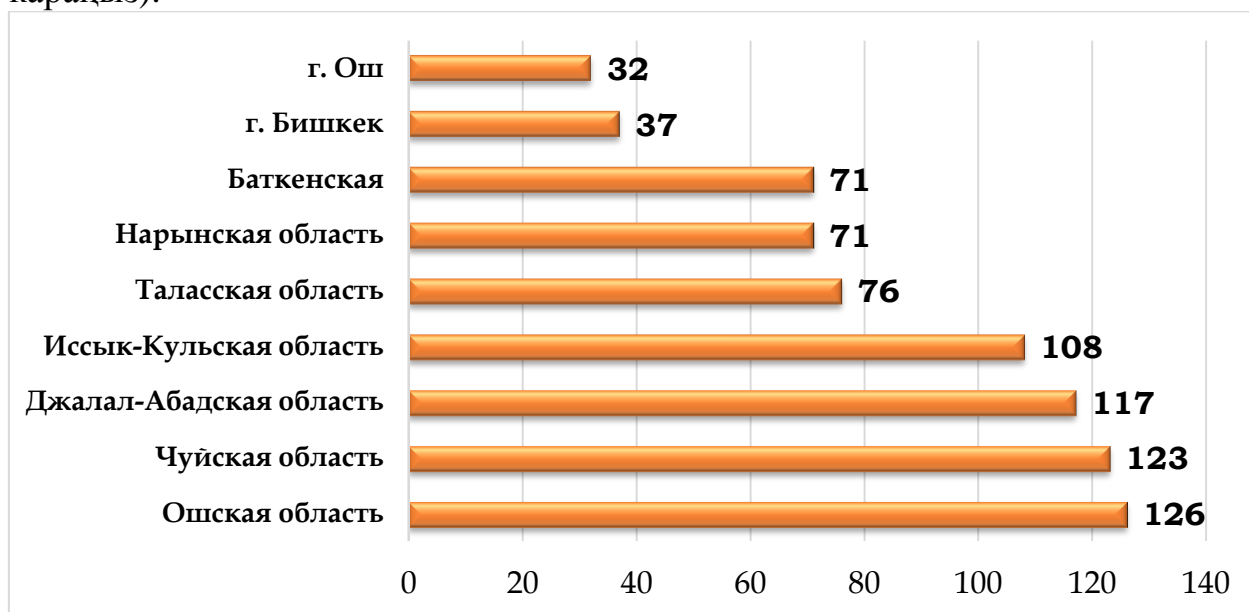
3.2-сүрөт. 2021-жыл үчүн Кыргыз Республикасынын аймагында айыл чарбасынын экспорттук потенциалын рейтингдик баалоо, балл менен

Булак: маалыматтар боюнча эсептелди [http://www.stat.kg]

2021-жылы Кыргыз Республикасынын аймагынын айыл чарбасынын инвестициялык потенциалын рейтингдик баалоо үчүн дан, картошка, жашылча өндүрүү, мөмө-жемиштери, эт, сүт, жумуртка, жүн, транспорттун бардык түрлөрүнүн жүк жүктөөсү, калктын жан башына акчалай кирешелери, дыйкан (фермердик) чарбаны пайдалануудагы дан өсүмдүктөрүнүн айдоо аянты, чет элдик инвестициялардын түшүүсү, айыл чарбасында иштеген калктын саны, мергенчилик жана токой чарбасы, ири мүйүздүү малдын, койдун, эчкинин жана үй канаттууларынын башы сыяктуу көрсөткүчтөр тандалды.

Айыл аймагынын инвестициялык жагымдуулугун түзүүнүн маанилүүлүгү жеке финансылык ресурстардын жетишсиздиги жана азык-түлүк коопсуздугу көйгөйлөрүн чечүүнүн зарылдыгы жана айыл чарба продукциясын экспорттоону өстүрүү шартында жогору.

Кабыл алынган көрсөткүчтөр боюнча 2021-жылы инвесторлор үчүн эң жагымдуу облус – Ош облусу болуп аныкталды, анткени эсептегенде 126 баллды көрсөтүү менен Кыргыз Республикасынын аймагында айыл чарбасынын жогорку инвестициялык потенциалына ээ болду (3.3-сүрөттү караңыз).

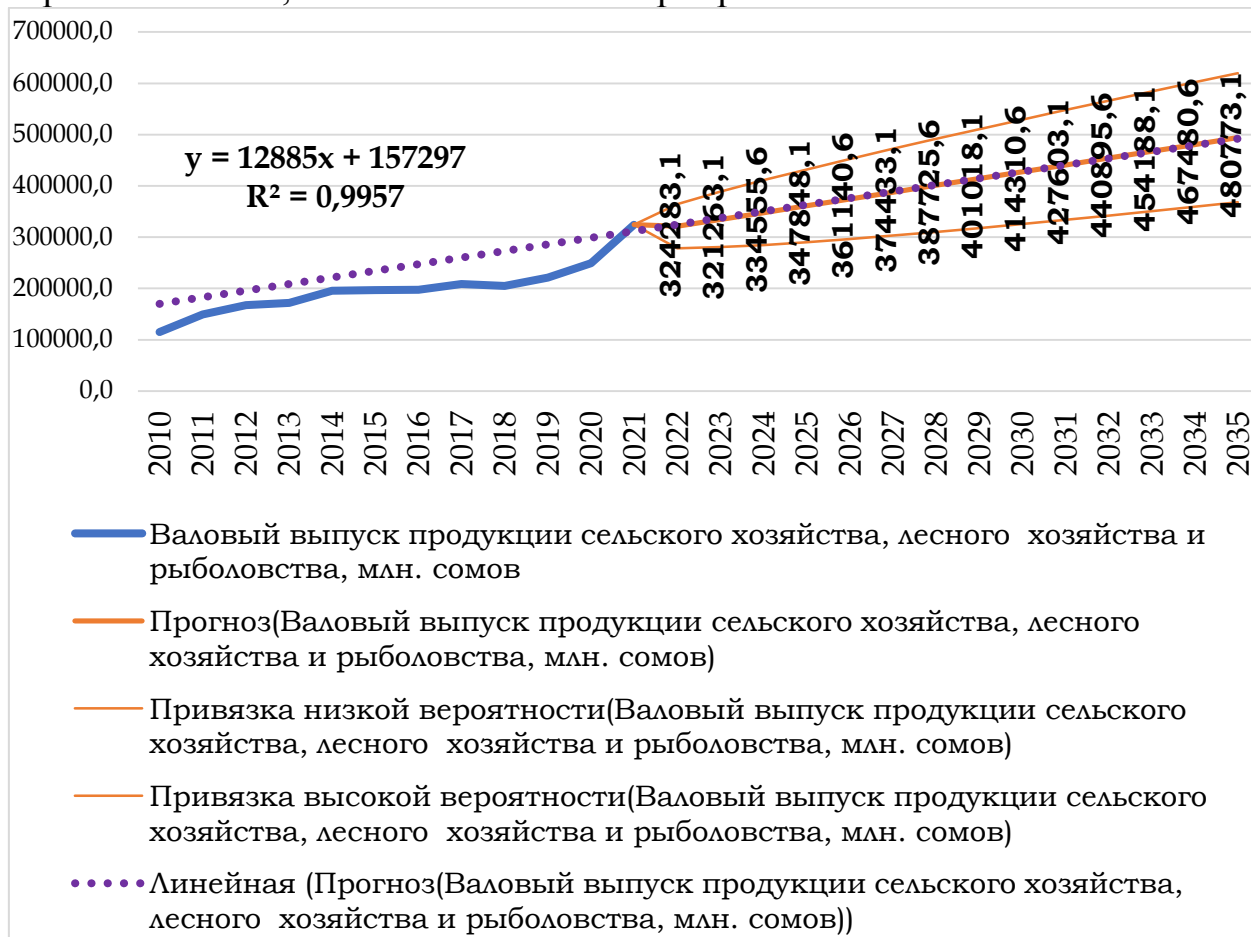
3.3-сүрөт. 2021-жылы Кыргыз Республикасынын региондорунун айыл чарбасынын инвестициялык потенциалын рейтингдик баалоо, балл менен
Булак: маалыматтар боюнча эсептелди [http: // www.stat.kg]

Кыргыз Республикасынын аймагында айыл чарбасынын инвестициялык потенциалынын маанилүүлүгү боюнча экинчи болуп Чүй облусу аныкталды – 123 баллды топтогон. Кыргыз Республикасынын аймагында айыл чарбасынын инвестициялык потенциалынын рейтингинде Жалал-Абад облусу 117 баллды топтоп 3 орунду ээлеген.

2021-жылы айыл чарбасынын инвестициялык потенциалын ишке ашыруу үчүн инвесторлорго кыйла начар жана жагымдуулугу аз ресурстары менен Нарын облусу 71 балл топтогон, 71 балл топтоо менен Баткен облусу жана 76 балло топтоо менен Талас облусу.

2010–2021-жылдары айыл чарба, токой чарба жана балык чарба продукциясын дүң чыгаруунун көлөмүнүн трендинин колдонуудагы динамикасы боюнча 2035-жылга чейинки мезгилде болжолдуу баалоо берилди, ага ылайык 2035-жылы 494065,6 млн сом тартибине жетишилди (3.4-сүрөт).

Бирок 2035-жылы айыл чарба, токой чарба жана балык чарба продукцияларын дүң чыгаруунун көлөмүндө кыйла интенсивдүү өсүү варианты 602072,0 млн сомго жетиши мүмкүн.

3.4-сүрөт. 2035-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында айыл чарба, токой чарба жана балык чарба продукциясын дүң чыгаруу көлөмүн болжолдуу баалоо, млн сом

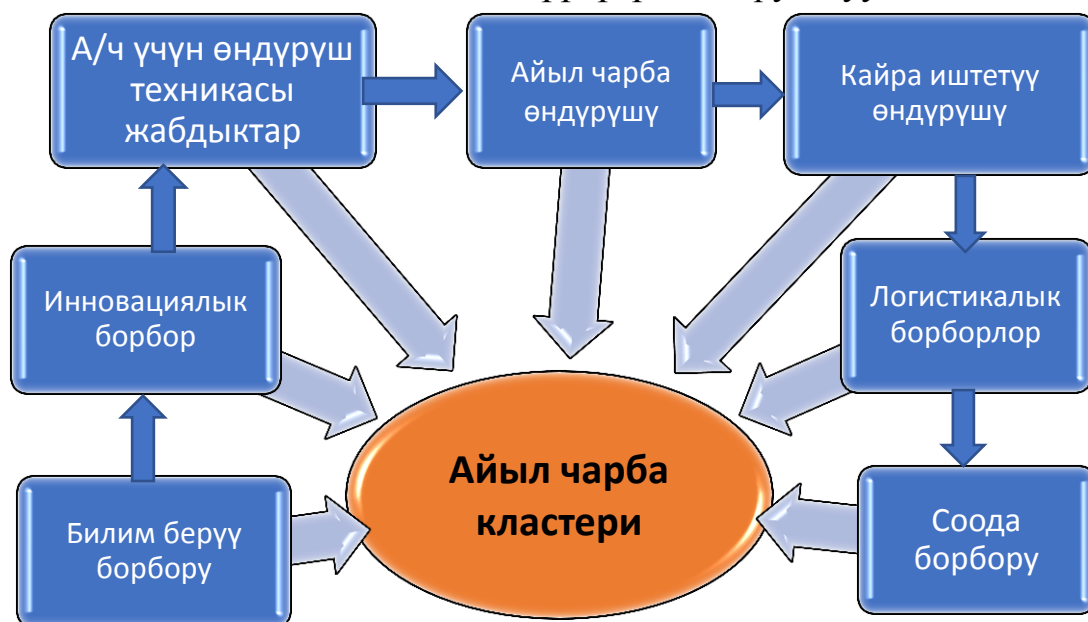
Булак: маалыматтар боюнча эсептелди [http://www.stat.kg]

2035-жылы айыл чарба, токой чарба жана балык чарба продукциясын дүң чыгаруу көлөмү терс сценарий боюнча 368358,9 млн сом болуп кабыл алынышы мүмкүн.

Айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн жана өнүктүрүүнүн катышуучуларынын ресурстарын, кесиптик компетенттүүлүктөрүн, ишкердик активдүүлүгүн синергетикалык натыйжаны пайдалануу менен бириктирүү Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын экспорттук потенциалын жогорулата алат.

Мындай инновациялык продуктулук кластер (3.5-сүрөттү караңыз) органикалык продукциянын ички рыногун канааттандырууга, азык-түлүк

коопсуздугун камсыз кылууга жана экспорттук потенциалды ишке ашыруу аркылуу органикалык продукциянын жана дүйнөлүк рынокто бардык айыл чарбасынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга багытталган.

3.5-сүрөт. Инновациялык продуктулук кластер

Булак: автор тарабынан түзүлдү

Анын инновациялуулугу кластердин бардык звенолорунун тыгыз байланыштуулугу жана айыл чарба продукциясынын сапатын эл аралык стандарттардын деңгээлине чейин жогорулатууга багытталгандыгы менен бекемделет.

Натыйжалуу кластерлерди түзүү экономиканын сырьелук көндүмүнөн айыл чарба продукциясын натыйжалуу өндүрүүгө тез өтүүсүнө көмөк көрсөтөт.

КОРУТУНДУ

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жүрүшүндө төмөнкүдөй аныкталган тыянактар чыгарылды:

1. Айыл чарбасынын экспорттук потенциалынын ролу продукциянын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуунун жана тармактын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуунун эсебинен өндүрүштү көбөйтүү менен бекемделет. “Экспорттук потенциал” дефинициясынын автордук түшүндүрмөсү – бул өлкөнүн финансылык коопсуздугун камсыз кылуу максатында, чет элдик инвестицияларды тартуу үчүн тармактын атаандыштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыз кылууга өзүнө финансылык, кадрдык, өндүрүштүк, интеллектуалдык, табигый потенциалды бириктирген, ага максаттуу таасир берген учурда өсүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон жана дүйнөлүк экономикалык мейкиндикте интеграциялоого багытталган татаал билим.

2. КР айыл чарбасынын экспорттук потенциалы олуттуу өндүрүштү базага, республикада иш таппай, чет өлкөгө жумуш издеп кетүүгө умтулган бош эмгек ресурстарына ээ. Мында миллиарддаган калкы бар Кытайдын керектөөлөрүн айтпаганда, региондо жана ЕАЭБге мүчө мамлекеттерде экологиялык таза азыктарга суроо-талап өсүүдө.

3. Азыркы экономикада экспорттук продукцияны илгерилетүү жана экспорттун көлөмүн көбөйтүү үчүн инвесторлор үчүн да, экспорттоочулар үчүн да жагымдуу инвестициялык климатты түзүүдөн баштап жогорку технологиялык экспорттук өндүрүштү өнүктүрүү үчүн түрткү берүүчү чараларга чейин бир катар чаралар жана инструменттер пайдаланылган.

4. Экспортту колдоонун улуттук системалары ар түрдүү мамлекеттерде бири-биринен олутуу айырмаланат. Бул бүтүндөй бир катар факторлор менен байланыштуу: экспортту колдоонун мамлекеттик системалары биринчи кезекте экспорттоочулардын керектөөлөрүнө багытталган, алар көбүнчө айрым алынган мамлекеттин экспортунун өзгөчөлүгү менен, ошондой эле финансылык рынокту өнүктүрүүнүн деңгээли менен шартталган.

5. Мамлекет улуттук экспорттоочуларга экспортту өнүктүрүүгө көмөк көрсөткөн финансылык продукттардын кеңири тизмегин сунуштайт. Мынла айрым өлкөлөрдө экспортту колдоо ири институттары түзүлгөн, алар эксперттик кредиттерди, кепилдиктерди жана камсыздандырууну көрсөтөт, ошол эле учурда башкаларда бир нече экспортту колдоо институттары иштейт: экспорттук кредиттерди берүү үчүн адистешкен, мамлекеттин катышуусу менен банктар жана классикалык экспорттук-кредиттик агенттиктер.

6. Айыл чарбасынын экспорттук потенциалы катары да, тармактын инвестициялык жагымдуулугу катары да өнүктүрүүнүн жана ишке ашыруунун кыйла келечектүү багыты айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн, логистикалык компаниялардын, соода компанияларынын, билим берүү жана илимий уюмдардын катышуусу менен кластерлерди түзүү болуп саналат. Синергетикалык өз ара аракеттенүү экспортко багытталган туруктуу өндүрүштүк-соода системасын түзүүгө мүмкүндүк берет.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР

Айыл чарбасынын экспорттук потенциалынын туруктуу өсүшү үчүн төмөнкүлөр зарыл:

1. Жеңилдетилген шарттарга стратегиялык тармак катары экономиканын агрардык секторун инвестициялоо аркылуу айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу; айыл аймагын туруктуу өнүктүрүүнү камсыз кылуу, айыл калкын иш менен камсыздоону жана жашоо деңгээлин жогорулатуу ж.б.

2. Айыл чарба продукциясынын, сырьенун жана азык-түлүктүн иштеп жаткан рынокторун натыйжалуу түзүү, айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнүн кирешесин жогорулатуу, пайдаланылбаган айыл чарба жерлерин жүгүртүүгө киргизүү; ата мекендик үрөнчүлүктү калыбына келтирүү.

3. КРда жана анын региондорунда жагымдуу инвестициялык климатты түзүү жана экономиканын агрардык секторунда анын продукциясын өстүрүү үчүн инвестициялардын көлөмүн көбөйтүү, долбоорлорду жана программаларды тартуу жана киргизүү, экспортко көмөк көрсөтүүгө багытталган өнүктүрүү боюнча өнөктөштөрдү колдоодо каржылануучу долбоорлорду жана программаларды тартуу жана ишке киргизүү.

4. Чет өлкөдө иштелип чыгуучу тармактардын продукцияларын жеткирүүнү өстүрүү муктаждыктарына жооп берген экспортту колдоонун жана түрткү берүүнүн натыйжалуу системасын түзүү, өлкөнүн экономикалык өсүүсүнө түрткү берүүчү каражат катары өзүнүн продукциясын чет өлкөдө илгерилетүүдө ата мекендик өндүрүүчүлөрдүн потенциалын жогорулатуунун эсебинен экспорттук потенциалын диверсификациялоо жана экономиканын атаандаштыкка туруктуу секторлорунун күчөтүү, жаңы жумуш орундарын түзүү ж.б.

5. Экспорттоочуларга экологиялык продукттарды ж.б. чет элдик рынокко жеткирүүлөрдүн келечеги жөнүндө маалыматтарды берүү үчүн, ошондой эле жалпы КР боюнча да, анын региондору боюнча да тартмактын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу максатында КР айыл чарба продукциясын экспорттоого аналитикалык колдоо көрсөтүү.

6. Айыл чарбасын тез өнүктүрүү үчүн айыл чарбасындагы ГИС технологиялар жана GPS айыл чарбасы, спутниктик тартуу, аэрофото тартуу сыяктуу инновациялык технологияларды, анын ичинде дрондорду колдонуу менен ишке киргизүү керек. Агрардык сектордо ишкердикти өнүктүрүү инвесторлор үчүн кеңири мүмкүнчүлүктү ачат жана тармактын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатат, бул таза атаандаштыкка жана айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн көлөмүнүн өсүшүнө шарттарды түзөт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН

ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Ниязалиев, У.С.** Развитие экспорта Кыргызской Республики [Текст] / У.С. Ниязалиев // Жыйнакта: Актуальные проблемы и тенденции развития современной экономики // Жооптуу редактор И. В. Косякова. Самара. - 2020. - 267-271-б. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44758895>
2. **Ниязалиев, У.С.** Некоторые аспекты развития малого и среднего предпринимательства в Кыргызской Республике и ее территориях [Текст] / А.А. Саякбаева, К.З. Малабекова, У.С. Ниязалиев // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. - 2021. - № 2 (33). - 333-340-б.. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47283325>
3. **Ниязалиев, У.С.** Стратегия инновационного развития предприятий пищевой промышленности Кыргызстана [Текст] / У.С. Ниязалиев, А.А. Саякбаева // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жарчысы. - 2021. - № 2. - 224-229-б. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47335420>

4. **Ниязалиев, У.С.** Иностранные инвестиции как драйвер развития аграрного сектора экономики [Текст]/ У.С. Ниязалиев, Э.К. Омуров, А.К. Бобаканова //Коомду туруктуу өнүктүрүү маселелери – 2021- № 12. - 236-243-б. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47568867>
5. **Ниязалиев, У.С.** Экспортный потенциал сельского хозяйства как мейнстрим восстановления экономики [Текст] / У.С.Ниязалиев // Вопросы устойчивого развития общества. - 2021. - № 12. - 244-252-б. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47568869>
6. **Ниязалиев, У.С.** Конкурентоспособность сельскохозяйственной продукции как ключевой фактор наращивания ее экспорта [Текст]/ У.С. Ниязалиев // Азыркы экономиканын актуалдуу маселелери. - 2021. - № 12. - 1520-1528-б. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47580289>
7. **Ниязалиев, У.С.** Трудовые ресурсы как основной фактор развития сельского хозяйства [Текст] / У.С. Ниязалиев // Азыркы экономиканын актуалдуу маселелери. - 2021. - № 12. - 1529-1537-б. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47580290>
8. **Ниязалиев, У.С.** Сельское хозяйство как приоритет развития экономики [Текст]/ У.С.Ниязалиев // Евразийское Научное Объединение. - 2021. - № 12-5 (82). - 456-460-б. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47744520>
9. **Ниязалиев, У.С.** Развитие сельского хозяйства в условиях пандемии COVID-19 [Текст]/ А.А. Саякбаева, У.С. Ниязалиев // Евразийское Научное Объединение. - 2021. - № 12-5 (82). - 460-464-б. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47744521>
10. **Ниязалиев, У.С.** Развитие аграрного сектора экономики Кыргызской Республики [Текст] / У.С. Ниязалиев // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. - 2022. - № 3-1 (38). – 294-301-б. <https://elibrary.ru/item.asp?id=50385402>
11. **Ниязалиев, У.С.** Перспективы развития сельскохозяйственных ресурсов Кыргызской Республики [Текст] / У.С. Ниязалиев // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. - 2022. - № 3-1 (38). – 224-230-б. <https://elibrary.ru/item.asp?id=50385388>
12. **Ниязалиев, У.С.** Экспортный потенциал аграрного сектора экономики Кыргызской Республики [Текст] / У.С. Ниязалиев // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. - 2022. - № 4 (39). – 225-229-б.

Ниязалиев Уран Сүйөркуловичтин “Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын экспорттук потенциалы жана аны инвестициялык камсыз кылуу” темасында 08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана кредит; 08.00.06 – улуттук жана региондук экономика адистиктери боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын резюмеси

Негизги сөздөр: айыл чарбасы, экспорттук потенциал, айыл чарба, токой чарба жана балык чарба продукциясын дүң чыгаруу, айыл чарба, токой

чарба жана балык чарба продукциясынын түзүмү, инвестициялар, инвестициялык камсыз кылуу, түз чөт элдик инвестициялар, инновациялык продукттардын кластери.

Диссертациялык изилдөөнүн объекти болуп КР региондорунун айыл чарбасынын экспорттук потенциалы жана аны инвестициялык камсыз кылуу саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп КР региондорунун айыл чарбасынын экспорттук потенциалын калыптандыруу жана өнүктүрүү менен аны инвестициялык камсыз кылуу саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты КР жана анын региондорунун айыл чарбасынын экспорттук потенциалын жогорулатуу жана ишке ашыруу боюнча илимий-практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу, ошондой эле КР финансылык коопсуздугу үчүн аны инвестициялык камсыз кылуу болуп саналат.

Изилдөө методдору: абстракттуу-логикалык, салыштыруу, түзүмдүк-функциялык, графикалык, болжолдоо, топтоштуруу, көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоо ж.б.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: “айыл чарбасынын экспорттук потенциалы” категориясына маанилик-түшүндүрмө талдоо жүргүзүлдү; “айыл чарбасынын экспорттук потенциалы” түшүндүрмөсүнө автордук аныктама берилди; КР экономикасынын агрардык секторунун абалына, өнүгүү тенденцияларына, аны инвестициялык колдоого баалоо жүргүзүлдү; корреляциялык-регрессиялык талдоонун негизинде КР айыл чарбасынын экспорттук потенциалына баалоо жүргүзүлдү; КР айыл чарбасын инвестициялык камсыз кылууга талдоо жүргүзүлдү; автор тарабынан сунушталган индикаторлордун негизинде КР региондорунун айыл чарбасынын экспорттук жана инвестициялык потенциалына рейтингдик баалоо жүргүзүлдү; 2035-жылга чейин КР айыл чарбасын өнүктүрүүнүн болжолу жана анын экспорттук потенциалы эсептелди; КР айыл чарбасынын экспорттук потенциалынын натыйжалуулугун жогорулатуунун, аны инвестициялык камсыз кылуунун концептуалдуу негиздери аныкталды.

Пайдалануу даражасы: изилдөөнүн натыйжалары И. Раззаков атындагы КМТУда апробацияланган. Практикалык сунуштамалар КР региондорунун айыл чарбасын өнүктүрүүгө багытталган.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөөнүн натыйжалары КР айыл чарбасын өнүктүрүү жана экономикасынын тармактарын инвестициялык камсыз кылуу маселелери менен иш алып барган министрликтердин жана ведомстволордун ишинде пайдаланылышы мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Ниязалиева Уран Суеркуловича на тему «Экспортный потенциал сельского хозяйства Кыргызской Республики и его инвестиционное обеспечение» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальностям: 08.00.10 – финансы, денежное

обращение и кредит; 08.00.06 – национальная и региональная экономика

Ключевые слова: сельское хозяйство, экспортный потенциал, валовый выпуск продукции сельского хозяйства, лесного хозяйства и рыболовства, структура продукции сельского хозяйства, лесного хозяйства и рыболовства, инвестиции, инвестиционное обеспечение, прямые иностранные инвестиции, инновационный продуктовый кластер.

Объектом диссертационного исследования является экспортный потенциал сельского хозяйства регионов КР и его инвестиционное обеспечение.

Предметом исследования является вопросы формирования и развития экспортного потенциала сельского хозяйства регионов КР и его инвестиционное обеспечение.

Цель и задачи исследования. Целью диссертационного исследования является разработать научно-практические рекомендации повышения и реализации экспортного потенциала сельского хозяйства КР и его регионов, а также его инвестиционное обеспечение в целях финансовой безопасности КР.

Методы исследования: абстрактно-логический, сравнительный, структурно-функциональный, графический, прогнозирование, группировка, многофакторный корреляционно-регрессионный анализ и др.

Полученные результаты и их новизна: проведен сущностно-дефинитивный анализ категории «экспортный потенциал сельского хозяйства», дано авторское определение дефиниции «экспортный потенциал сельского хозяйства»; проведена оценка состояния, тенденций развития аграрного сектора экономики КР его инвестиционного обеспечения; на основе корреляционно-регрессионного анализа проведена оценка экспортного потенциала сельского хозяйства КР; проведен анализ инвестиционного обеспечения сельского хозяйства КР; проведена рейтинговая оценка экспортного и инвестиционного потенциала сельского хозяйства регионов КР на основе предложенных автором индикаторов; рассчитан прогноз развития сельского хозяйства КР и его экспортного потенциала до 2035 года; определены концептуальные основы повышения эффективности экспортного потенциала сельского хозяйства его инвестиционного обеспечения КР.

Степень использования: результаты исследования апробированы в КГТУ им. И.Раззакова. Практические рекомендации направлены на развитие сельского хозяйства регионов КР.

Область применения: результаты исследования могут использоваться в работе министерств и ведомств, занимающихся вопросами развития сельского хозяйства и инвестиционным обеспечением отраслей экономики КР.